

SÜMEGI ZSUZSA

radulyzsuzsa@yahoo.com

PhD hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem), bíró (Pesti Központi Kerületi Bíróság)

A resztoratív gyakorlatok szerepe a roma közösségek integrációjában

The Role of Restorative Methods in Roma Integration

ABSTRACT

Modern societies' social policy is increasingly interested in restorative practices based on the principle of social inclusion. The use of restorative methods supports social cohesion, allows disadvantaged communities to retain their full membership in society and to promote the full realization of integration. In the future, it would be important to create the legal framework for the use of mediators in public administration, in the legislation governing local self-governments, as this experience suggests that it would effectively support disadvantaged groups' access to the law at local level. It is necessary to provide adequate information to the public, to make customers aware of the agreement and in this the media have a key role to play.

KEYWORDS

restorative justice, social cohesion, Roma community, European Union, Council of Europe, mediator, ethics, intercultural mediation, ROMED program, health mediator

DOI 10.14232/belv.2018.3.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2018.3.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Sümegi Zsuzsanna (2018): A resztoratív gyakorlatok szerepe a roma közösségek integrációjában. *Belvedere Meridionale* 30. évf. 3. sz. 105–119. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A resztoratív (helyreállító) igazságszolgáltatás tradicionális gyökerei a földrajzilag körülhatárolható közösségekben jöttek létre, ahol a fennmaradás érdeke fontos összetartó erőt képezett. A közösség ellen vétő személyt a közösség tagjai által megtapasztalt sérelem miatt vonták felelősségre, abból a célból, hogy aktív felelősségvállalása után a közösség teljes jogú tagja maradjon.¹ A sérelemért való felelősségvállalás és a jóvátétel a közösség előtt nyilvánosan zajlott. A XXI. századi modern társadalmakban, a globalizáció keretei között a közösségek működése átalakult,² ezért a közösség tagjainak egymás iránti szolidaritását feltételező resztoratív gyakorlatok hatóköre korlátozott.

A modern államok társadalompolitikája egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a társadalmi befogadás elvén nyugvó resztoratív gyakorlatok felé.³ A resztoratív módszerek alkalmazása támogatja a társadalmi kohéziót, lehetővé teszi, hogy a hátrányos helyzetű közösségek teljes jogú társadalmi tagságukat megtartsák és elősegítheti az integráció teljes megvalósulását. A resztoratív gyakorlatok – amelynek előzményei a tradicionális közösségekben gyökereznek⁴ – mivel különböznek más, hivatalos stratégiától, jelentős kommunikációs lehetőséget rejtenek magukban az állam és az egyén között. A társadalompolitikán belül a kriminálpolitika, a család- és ifjúságpolitika, az oktatási és az egészségügyi szakág terén népszerűek és eredményesek ezek a módszerek.

1. A KOMMUNIKÁCIÓ SZEREPE A RESZTORATÍV ELJÁRÁSOKBAN

A resztoratív eljárások olyan konfliktuskezelő eljárások,⁵ amelyek a konfliktusban érintettek és a közösség bevonásával próbálnak megoldást találni, tervet készíteni a konfliktus rendezésére, az újabb konfliktusok jövőbeni elkerülésére.

A resztoratív eljárásokban a résztvevők közötti kommunikáció *narratív* jellegű, a résztvevők a saját tapasztalataikról beszélnek, ezért érzelmileg telített dialógusokra kerülhet sor. A hagyományos eljárásokhoz képest a resztoratív eljárásban a részvétel *információs többletet* eredményez.⁶ A találkozó lehetőséget ad a résztvevőknek a megállapodás kialakítására, de a resztoratív eljárások megállapodás hiányában sem tekinthetők teljesen eredménytelennek, mert a resztoratív módszer alkalmazása a megértést mindenképpen elősegíti. A mediáció mellett a konferencia módszer és a békítőkör azonos elvek mentén, a közösség szélesebb körének – közöttük a hatóságok képviselőinek – részvétele mellett biztosítja a konfliktusban érintettek helyzetének rendezését, a jövőre vonatkozó cselekvési terv kidolgozását.⁷

¹ GÖNCZÖL 2010.; KEREZSI 2006a.

² KEREZSI 2006b.

³ GYÖKÖS MELINDA – KLOPPER JUDIT – LÁNYI KRISZTINA (szerk.) (2010): *A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárásban.*

⁴ FELLEGI 2009.

⁵ GÖNCZÖL 2010.; KEREZSI 2006a.

⁶ VAN NESS 2002.

⁷ MAXWELL – MORRIS – HAYES 2006.; STUART – PRANIS 2006.

A társadalom makroszintjén példa lehet erre, ha egy átalakuló társadalmi-politikai rendszer a múlt bűneivel való szembenézés érdekében a lakosság egésze előtt nyilvánosságra hozza a múltban történeteket. Így történt ez a dél-afrikai apartheid rendszer lebontása után, amikor az átmenet igazságszolgáltatása a sajtón keresztül tárta a nyilvánosság elé az apartheid rendszer áldozatainak és elkövetőinek személyes igazságait.⁸ Mikroszinten az iskolai kortársmediáció, a betegek és egészségügyi szolgáltatók közötti békéltetés, a párkapcsolati mediáció és a büntető-jogi mediáció egy semleges, harmadik szereplő bevonása révén, az önkéntességen alapuló kommunikációval segítheti hozzá a feleket a másik fél szempontjainak megértéséhez.

A helyi szinten a resztoratív módszerek alkalmas eszközök arra, hogy a társadalmi *normákat megerősítsék*,⁹ kifejezzék a közösséget sértő cselekmények miatti rosszallást. A resztoratív módszerek képesek új nézőpontból láttatni az eseményeket és megértetni a cselekmények okait, a másik fél érveit, így elősegíthetik azt, hogy a közösségek változzanak a helyreállító igazságszolgáltatási dialógus hatásaként, azaz *normaalkotó* szerepet tölthet be.¹⁰

2. AZ INTERKULTURÁLIS MEDIÁCIÓ

A globalizáció miatt napjainkban mindennapos a különböző kultúrák találkozása, az eltérő származású, anyanyelvű, vallású emberek egymás mellett élése. Az interkulturális mediáció tágabb értelemben magába foglalja az eltérő nemű, az eltérő társadalmi csoporthoz tartozó, az eltérő életkorú, a kisebbséghez tartozók és a többségi társadalomhoz tartozók és az eltérő anyanyelvű csoportok közötti konfliktusrendezést.¹¹ A megfelelő kommunikáció érdekében a mediátor magas szintű felkészültsége szükséges, különösen fontos az érintett kultúra ismerete, a nyelvismeret. Az interkulturális mediáció nem választhat a mediáció nyugati és keleti modellje között, hanem egy „kultúraegyesítő” modellként kell megjelennie, amelyben szerephez juthatnak azok a rituálék, imák, zenei és művészeti elemek, technikák is, amelyek képesek felébreszteni a csoportok közötti bizalmat.¹²

Már a gyarmatosító népek felismerték azt, hogy a gyarmatosítók és az őslakosok közötti konfliktusok kezelésének eszköze lehet az őslakosok hagyományaihoz való alkalmazkodás, azok tiszteletben tartása. A gyarmatosító nemzetek Kanadában, Új-Zélandon és Ausztráliában az igazságszolgáltatási rendszert „népiesítették”, azaz *részvételi lehetőséget biztosítottak* benne az őslakosoknak, továbbá bevonták az őslakosokat az állami szolgáltatások és a programok terén a döntéshozatalba. *Sutton* szerint az őslakosok döntéshozatala és relatív autonómiája azokon a területeken koncentrálódott, amelyeket az európaiak hozták létre a civilszféra részeként, mint a sport, a szórakozás és a vallás.¹³ Egyes kutatók szerint Kanadában a társadalmi kontroll tradicionális kultúrákhoz „igazítása” azt eredményezte, hogy az őslakosok részvétele a gyarmatosító állam törvényeinek végrehajtásában leplezte a gyarmatosító állam kényszerét, integrációs

⁸ RADULY 2013.

⁹ HUDSON 1998.

¹⁰ HUDSON 1998.

¹¹ MAYER 2017.

¹² MAYER 2017.

¹³ WALKLATE 2006.

modellt hozott létre és megakadályozta az őslakosok autonómia iránti törekvéseit.¹⁴ Széleskörű politikai szándék volt arra, hogy a gyarmatosított országok lakói nagyobb arányban vegyen részt a politikában és a büntető igazságszolgáltatás különböző aspektusaiban, mert ez legitímálta az igazságszolgáltatási rendszert Ausztráliában, Új-Zélandon és Kanadában. Az őslakos döntéshozatalt a jogszabályi felhatalmazásának hiánya jelképekké tette. Kanadában az ítélkörök az őslakos kanadaiak számára részvételi lehetőséget biztosítottak az igazságszolgáltatásban, de az ítélező funkciót továbbra is a bírák töltötték be.¹⁵

Szekeres Diána szerint a romani crisis elismerése állami szinten Magyarországon is célszerű lenne, mert „az alulról érkező és a múltból gyökereket merítő kezdeményezéseket meg kell tanulni megismerni, elfogadni és meghonosítani is”. Példaként említi, hogy Kanadában a Királyi Bizottság elismerte az őslakosok saját közigazgatási és igazságszolgáltatási szabályozását, amely lényegében az alternatív konfliktusmegoldásra ad lehetőséget.¹⁶ Hasonlóan a muszlim közösségek alternatív vitarendezési mechanizmusai közel négy évtizede működnek az angol szigetországban.¹⁷

3. AZ INTERKULTURÁLIS MEDIÁCIÓ EURÓPÁBAN

3.1. A resztoratív gyakorlatok az Európa Tanács és az Európai Unió szakpolitikáiban

Az Európa Tanács által elfogadott dokumentumok között először az 1980-as évek elején tűntek fel a mediációra vonatkozó állásfoglalások. Az Európa Tanács többféle aspektusból szorgalmazta a mediáció alkalmazását. Ezt jól mutatja az, hogy az ajánlások egy része tárgyakat tekintve áldozatvédelemmel, a közösségi büntetésekkel és a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásával foglalkozott, más részük a büntetőeljárás egyszerűsítésének és gyorsításának standardjait írta le. A Miniszterek Bizottsága a polgári ügyekben alkalmazható közvetítésről 1998-ban, míg a büntetőügyekben alkalmazható mediációról 1999-ben fogadta el külön ajánlását, ezzel még hangsúlyosabbá tette a mediáció népszerűsítését. A bevándorló családokból származó fiatalkorúak bűnözéséről szóló R (88) 6. számú ajánlás (*on the social reactions to juvenile delinquency among young people coming from migrant families*) feltevése szerint a bevándorló fiatalkorúak bűnözése integrációjuk hiányos voltára vezethető vissza, ezért amennyiben kapcsolatba kerülnek a büntető igazságszolgáltatással, akkor az eljárásnak társadalmi integrációjukat kell elősegítenie. Kiemeli az ajánlás a diszkrimináció tilalmát és kulturális másságból eredő konfliktusok békés úton történő rendezésének követelményét, tehát a befogadás mint resztoratív érték megjelent a dokumentumban.

Az első fontos átfogó kutatás a romákról 1984-ben készült az Európai Unió keretében,¹⁸ ez rámutatott a mediáció jelentőségére a roma gyermekek iskoláztatása szempontjából. 1989-ben

¹⁴ WALKLATE 2006.

¹⁵ ZINSSTAG – TEUNKENS 2011.

¹⁶ SZEKERES 2012.

¹⁷ ZÓDI 2015.

¹⁸ LIÉGEOIS 2012.

készült az Európai Unió újabb kutatása,¹⁹ amely számos lehetőséget ajánlott a mediátorok tevékenységének a fejlesztésére. 1993-ban roma szervezetek készítettek tanulmányt,²⁰ amely szintén felhívta a figyelmet a mediáció, az együttműködés jelentőségére, a mediátorok képzésére és helyzetére. Az 1990-es években helyi és nemzeti kezdeményezések voltak, 1994-ben az európai helyi és regionális hatóságok tanácskozásán szintén előkerült ez a téma, néhány város együttműködése révén tematikus találkozót szerveztek.²¹ 2000-ben a Miniszterek Bizottsága elfogadta a roma gyermekek oktatásáról szóló ajánlást.²² 2004-ben számos tanulmány, publikáció rámutatott az iskolai mediáció fontosságára.²³ 2004-ben a mediátorok és az iskolai segítő státuszát igyekeztek rendezni egy szemináriumon, különféle módszereket, mediációt alkalmaztak az oktatásban.²⁴ Egy szakértőkből álló testület végzett kutatást, amelynek az eredményeit harmincöt országban publikálták.²⁵

*2009-ben a 4. számú ajánlás az európai romák és travelek oktatásáról*²⁶ ismét rávilágított az iskolai mediátor foglalkoztatásának a jelentőségére. A *strasbourgi nyilatkozat*²⁷ a romákról szintén felhívta a figyelmet a mediáció jelentőségére és felhívták az államokat, hogy alkalmazzák a mediátorokat az oktatásban, egészségügyben, foglalkoztatás során és képezzék őket az Európa Tanács által meghatározott irányelvek és kézikönyv szerint.

2010 decemberében az Európai Unió és az Európa Tanács által finanszírozott ROMEDI1 program előzményeként egy mediátorokból álló testület meghatározta a projekt alapelveit, felépítését. Az első képzést 2011 januárjában tartották, majd 2011 augusztusában meghatározzák, hogy mi a tananyag illetve az etikai alapelvek. Az alapelvek alapján az első gyakorlati képzés 2011. január és március között valósult meg, ahol több mint négyszáz mediátor vett részt, hat hónappal később, szeptember és december között újabb tanácskozásra került sor, ahol mediátorokat jelöltek ki az emberi jogok védelme érdekében, az előítéletek elleni küzdelem érdekében.

3.2. Az interkulturális mediáció alapelvei

*A 2012. évi 9. számú ajánlás a mediáció szerepéről, a romák emberi jogainak tiszteletben tartásáról és társadalmi befogadásukról*²⁸ felhívta a tagállamokat arra, hogy alakítsanak ki olyan mediációs eljárást, amely a roma közösségeket érinti és az alábbi alapelveken nyugszik:

- emberi jogok tiszteletben tartása,
- rendszeres konzultáció, részvétel,

¹⁹ LIÉGEOIS 2012.

²⁰ LIÉGEOIS 2012.

²¹ LIÉGEOIS 2012.

²² LIÉGEOIS 2012.

²³ LIÉGEOIS 2012.

²⁴ LIÉGEOIS 2012.

²⁵ LIÉGEOIS 2012.

²⁶ LIÉGEOIS 2012.

²⁷ LIÉGEOIS 2012.

²⁸ Az Európa Tanács Miniszterek Bizottsága 2012. szeptember 12-én fogadta el.

- interkulturális érzékenység, erőszakmentes kommunikáció, konfliktusrendezés,
- pártatlanság,
- mediátorok autonómiája,
- mediátorok megfelelő munkafeltételeinek biztosítása központi és helyi szinten is.

Az interkulturális mediáció alapelveit²⁹ a ROMED projekt az alábbiakban fektette le:

- (1) Az *emberi jogok tiszteletben tartása* és megfelelő bánásmód minden személlyel szemben, az integráció előmozdítása. Az emberi méltóság tiszteletben tartása azáltal valósul meg, hogy a mediátor mind a roma közösségek, mind a közintézmények irányába bizalommal fordul és tiszteletben kell tartania a szakmai szempontokat. A mediátor feladata a roma közösség tagjai és az intézmények közötti kapcsolati modell kialakítása.
- (2) Biztosítani kell az *egyenlő hozzáférést a jogokhoz*, elő kell mozdítani a jogtudatosságot, tiszteletben tartva a jogszabályokat és a közigazgatási eljárást. A mediátor feladata, hogy biztosítsa a roma közösség számára a hozzáférést a jogaikhoz és támogassa a tényleges joggyakorlást, speciális szükségletek esetében is. Nem lehet egyéni kivételeket tenni a közigazgatási kötelezettségek teljesítése alól. Amennyiben szükséges, a mediátornak speciális eljárást kell lefolytatnia, a demokrácia és a jogállamiság alapelveinek keretei között.
- (3) A mediátor felelős azért, hogy elősegíti a mindkét fél számára megfelelő megoldások megfogalmazását. A mediátornak azonban nem feladata az, hogy minden problémára találjon megoldást. A mediátornak figyelembe kell vennie a roma közösség tagjainak a szükségleteit és az intézményi apparátus szükségleteit és elő kell segítenie a megértést a két fél között. A mediátor nem mondhatja ki senkinek a felelősségét, nem döntheti el, hogy mi a legjobb megoldás. A mediátornak tartózkodnia kell attól, hogy nyomást gyakoroljon a felekre, *pártatlanul* kell közreműködni.
- (4) A mediátor *proaktív* módon jár el. A roma emberek sok esetben nem ismerik a jogaikat. A mediátor proaktivitása abban nyilvánul meg, hogy a különféle helyzetek elemzése során azonosítja a jogismeret hiányát és meg kell előzni azt, hogy a jövőben hasonló helyzetek alakuljanak ki.
- (5) A mediátorok *titoktartási kötelezettséggel* végzik munkájukat, azaz a szakmai tevékenységük megismert adatokat bizalmasan kell kezelniük, kivéve, ha az érintett személy hozzájárult az adatai nyilvánosságra hozatalához.
- (6) A mediátor a feleket nem befolyásolhatja. A mediátor szerepe az információkhoz való hozzáférés támogatása és a kapcsolatépítés az intézmények és a közösség között. A mediátor nem használhatja a hatalmát arra, hogy manipulálja egyik vagy másik felet. A mediátornak tiszteletben kell tartani a *felek autonómiáját*.
- (7) A mediátor *tiszteletben tartja a közösségek hagyományait és a kultúráját*, feltéve, hogy az összeegyeztethető az emberi jogokkal és a demokrácia alapelveivel. Minden közösség rendelkezik hagyományokkal, speciális tradíciókkal, azaz olyan normákkal, amelyek a többségi társadalom

²⁹ *Code of Ethics for Mediators.*

normáitól különböznek. A mediátornak fel kell ismernie ezeket a tradíciókat és e normákat tiszteletben kell tartania. A mediátornak támogatnia kell a kívülállókat is abban, hogy megértsék és tiszteletben tartsák a közösségek hagyományait.

- (8) A mediátor a közösség minden tagjával szemben azonos méltósággal és minden ügyben azonos körültekintéssel jár el. A mediátor *nem alkalmazhat különbségtételt* nem, életkor, társadalmi helyzet szerint. Amennyiben a mediátor érintett az ügyben családtagja vagy egyéb ismeretsége folytán, akkor a mediátor nem járhat el, hanem a mediációt egy külső támogató részvételével kell megvalósítani.
- (9) A mediátor a *szakmai döntései és az e munkán kívüli (magánéleti) tettei között képes különbséget* tenni. A mediátornak a közösség tagjait tájékoztatnia kell mediátori munkájáról és arról, hogy hogyan kerülhetnek kapcsolatba vele.
- (10) A mediátor együttműködik más mediátorokkal, más szakmák képviselőivel. A mediátor professzionális szakmai szereplő, aki *szorosan együttműködik más hivatásrendekkel*, például egészségügyi szakterületen dolgozókkal, szociális munkásokkal, pedagógusokkal a feladatainak ellátása érdekében. A mediátorok támogatják egymást a munkában, valamennyi mediátornak lehetősége van arra, hogy megossza tapasztalatait, sikereit és kudarcait a kollégáival.

3.3. Az interkulturális mediáció „jó gyakorlatai” Európában

A mediáció mára fontos részévé vált a sérülékeny csoportokhoz tartozókkal foglalkozó szakpolitikának például Bulgáriában, Lengyelországban, ahol a roma aktivisták sürgették a roma segítők, mediátorok iskolai alkalmazását.³⁰ Bosznia Hercegovinában és Macedóniában az Európa Tanács és az Európai Bizottság pilot programja révén kezdték meg a működésüket az egészségügyi mediátorok.³¹

*Az egészségügyi mediátorok jó példák az együttműködésre a civil társadalom, a hatóságok és a sérülékeny csoportok között. Az egészségügyi szakterületen az hívta életre a roma mediátorok működését, hogy a romák között a várható élettartam jóval alacsonyabb, mint a többségi társadalomhoz tartozók körében.*³² A mediátorok munkája hozzájárul a romákkal kapcsolatos sztereotípiák leküzdéséhez, a roma közösség tagjainak egyenlő méltóságú emberként történő éléséhez. Nagyon fontos az egészségügyi szakdolgozók által nyújtott szakmai támogatás és hogy megteremtsék a roma mediátorok számára a működésük jogi kereteit, intézményi feltételeit és a monitorozás módszerét. A roma mediátorok működésének fenntarthatóságát biztosítani kell megfelelő javadalmazással.

A roma közösségekben a mediátorok kulturális különbözőségeket azonosítottak, például a lengyelországi roma közösség szerint minden orvos kulturálisan „tisztátalan”. A korai házasság és gyermekvállalás kihathat a roma nők egészségére, és a roma közösségekben tapasztalható a szülés előtt, a terhesség alatt és a szülés után az egészségügyi ellenőrzés hiánya, az oltásokkal kapcsolatos előítéletek és a bizalmatlanság.

³⁰ VERREPT ET AL. 2016.

³¹ VERREPT ET AL. 2016.

³² VERREPT ET AL. 2016.

Az egészségügyi mediátorok alkalmazásának feltétele, hogy legalább középfokú végzettséggel rendelkezzenek, további feltétel a gyakorlati képzés elvégzése, roma egészségügyi mediátor képzés, roma származás vagy roma nyelvismeret, a roma közösség által elfogadottság, számítógépes ismeretek és mobilitás. Jó gyakorlatnak tekinthető, hogy Bulgáriában³³ versenyvizsgán választják ki valamennyi mediátort, majd kettőszáznegyven órás elméleti képzésben vesznek részt. A gyakorlati képzést önkormányzati forrásokból és projektekből finanszírozzák.³⁴

Az egészségügyi mediátor feladata az együttműködés a szakemberekkel a védőoltások beadása érdekében, azonosítani a beteg személyeket, a terhes nőket, az írástudatlan emberek segítése az egészségügyben, találkozók szervezése az egészségügyi kultúra fejlesztése érdekében és a diszkrimináció jelzése. 2007-ben létrejött a nemzeti mediátorok együttműködési hálózata, amely mediátorokból, orvosokból és egészségügyi szakdolgozókból áll. A résztvevők jó együttműködést alakítottak ki a helyi önkormányzatokkal, a hálózatnak jelenleg egyszázkilencven tagja van.

Az Európai Unió és az Európa Tanács által szervezett ROMED1 program 2011 és 2013 között huszonhárom európai országban valósult meg, a programban ezerháromszáz képzett mediátor vett részt, ebből Magyarországon összesen negyvenöt mediátort képeztek. A program célja a roma közösségek és a közintézmények közötti mediáció megvalósítása volt. A projekt során roma mediátorokat képeztek és foglalkoztattak.

A ROMED2 projekt célja az intézkedések hatásának elmélyítése volt azokon a területeken, ahol már működött a mediáció. A ROMED2 program oktatási tervét nemzetközi szakértőkből álló testület dolgozta ki.³⁵ A ROMED2 nemzeti támogató csoportja közreműködésével az oktatási terv részét képezik a vezetésről, a hatáskörökről, a résztvevői és bevonásos döntéshozatalról, a konfliktuskezelésről és az interkulturális kompetenciák kidolgozásáról szóló információk. Trénerket és facilitátorokat képeztek arra, hogy az oktatási tervet hogyan lehet megvalósítani a gyakorlatban.

Minden projekt helyszínén közösségi akciócsoportot hoztak létre, amely feltérképezte a helyi közösség problémáit, prioritásokat határozott meg és közösségi cselekvési tervet fejlesztett ki. Havi rendszerességgű képzések keretén belül a program biztosította a közösségi akciócsoport tagjainak a képzését. A projekt megvalósításában kiemelkedő szerepe volt a közösségi akciócsoportnak, ők maguk a roma polgárok, akik részt vesznek a projektben. Lehetőséget kínált a résztvevőknek arra, hogy saját maguk hallassák a hangjukat, kiemelt figyelmet fordítanak a roma nők részvételére.

A ROMED2 projekt jelenleg tíz országra koncentrál, ezek Belgium, Bosznia Hercegovina, Bulgária, Görögország, Magyarország, Olaszország, Portugália, Románia, Szlovák Köztársaság és Macedónia, ahol átlagosan öt-hat önkormányzatot választottak ki a projekt megvalósítására. A magyar települések közül Jászfényszaru, Pécs, Bag, Nagyecsed és Nyírbátor önkormányzata vett részt a projektben. A projektben résztvevő tíz ország közül öt olyan ország van, amely az Európa Tanács ROMED2 nevű projektjében is részt vesz, amellyel az Európa Tanács és az Európai Unió közös célja a hatósági szervek felkészítése a romák demokratikus részvételére. A hosszú távú cél egy olyan folyamat elindítása, amely fenntartható és jobb kapcsolatot eredményez a résztvevő közösségek és a közintézmények között, jobb életet és jó kormányzás teremt a roma közösségek és a helyi hatóságok között.

³³ VERREPT ET AL. 2016.

³⁴ VERREPT ET AL. 2016.

³⁵ GAILLARD 2017.

4. AZ INTERKULTURÁLIS MEDIÁCIÓ LEHETŐSÉGEI MAGYARORSZÁGON

4.1. A resztoratív gyakorlatok hazai jogi környezete

A mediáció a magyar jogrendszerben közel két évtizede élő jogintézmény, amelyet elsőként az egészségügyi szakterületen, majd a polgári ügyekben, a büntető ügyekben és a gyermekvédelemben vezettek be. Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény és az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény alapján a közigazgatási eljárásban és az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatt indult eljárásokban nincsen helye közvetítői eljárásnak, a felek közötti egyezségkötésre azonban sor kerülhet, amelyet a hatóságok jóváhagyhatnak.³⁶

A 2000. évi CXVI. törvény az egészségügyi közvetítői eljárásról szabályozza az *egészségügyi szolgáltató és a beteg közötti jogvita* esetén alkalmazható eljárást, amely a Magyar Igazságügyi Szakértői Kamarához benyújtott kérelemre indul, alapelve az önkéntesség és a titoktartás.³⁷ A közvetítői eljárásban eljáró tanács tagjait (egy jogász, két felsőfokú végzettséggel rendelkező közvetítő) a felek jelölik ki a kamara által vezetett névjegyzékből és az eljárásba szakértő is bevonható. A közvetítői eljárás keretében a felek egyezséget köthetnek, amely nem teljesítés esetén kötőerővel bír, mert végrehajtási záradékkal látható el.³⁸ Az egészségügyi közvetítői eljárás részletes szabályait a 4/2001. (II. 20.) EüM-IM együttes rendelet szabályozza.

A közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény 2003. március 17. napján lépett hatályba, szabályozza a *polgári jogviták* bíróságon kívüli rendezését. A közvetítés olyan sajátos permegelőző vagy bírósági illetve hatósági eljárás befejezését elősegítő, egyeztető, konfliktuskezelő, vitarendező eljárás, amelynek célja a vitában érdekelt felek kölcsönös megegyezése alapján a vitában nem érintett, harmadik személy bevonása mellett a felek közötti vita rendezésének megoldását tartalmazó írásbeli megállapodás létrehozása. A polgári ügyekben eljáró közvetítők névjegyzékét az igazságügyi miniszter vezeti, a névjegyzék részletes szabályait jelenleg a 417/2017. (XII. 19.) Korm. rendelet tartalmazza. A polgári ügyekben a közvetítést többnyire erre szakosodott civil szervezetek végzik.

A törvény 2012 óta tartalmazza a bírósági közvetítésre vonatkozó szabályokat és bevezette az úgynevezett kötelező közvetítést. A kötelező közvetítés nemcsak a bíróság által rendelhető el a polgári perben, hanem azt a gyámhatóság is elrendelheti, akár a felek hozzájárulása nélkül is. A jogszabály 38/C. § (2) bekezdése értelmében a közvetítésre kötelezés esetén a felek kötelesek a kapcsolatot felvenni egy közvetítővel és kötelesek egy közvetítői megbeszélésen részt venni. Mindez nincs összhangban az önkéntesség elvével, hanem azt áttöri.³⁹

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 124. §-a alapján a bíróság kötelező közvetítői eljárás igénybevételére kötelezheti a feleket. A jogszabály miniszteri indokolása a Ptk. 4: 172. §-ára utal vissza, azaz az indokolás alapján a szülői felügyelet rendezése iránti perekben alkalmazható e rendelkezés, bár ez magából a Pp. 124. §-ából nem következik.

³⁶ 2016. évi CL. törvény 75. §, 2003. évi CXXV. törvény 16. § (13) bekezdés.

³⁷ 2000. évi CXVI. törvény 10.§.

³⁸ 2000. évi CXVI. törvény 11. § (3) bekezdés.

³⁹ BÉKY 2013.

A felek a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 4:22. § alapján a házassági bontóper megindítása előtt kezdeményezhetnek közvetítői eljárást, illetve ezt a bíróság kezdeményezésére is igénybe vehetik, majd a megkötött megállapodást perbeli egyezségbe foglalhatják. A Ptk. 4:177. §-a alapján a gyámhatóság kérelemre vagy a gyermek érdekében hivatalból, a szülői felügyeletet gyakorló szülő és a gyermekétől különélő szülő közötti megfelelő együttműködés kialakítása, a különélő szülő jogainak biztosítása, a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartás érdekében a szülők számára közvetítői eljárás igénybevételét rendelheti el. A jogszabályhoz fűzött magyarázat rögzíti azt, hogy a gyámhatóság által elrendelt közvetítésre a 2002. évi LV. törvényt kell alkalmazni.

Az eljárás részletes szabályait a gyámhatóságokról valamit a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet tartalmazza, ennek 30/A.§ alapján a kapcsolattartás rendezésével, végrehajtásával és a szülői felügyelet gyakorlásával összefüggő kérdések közvetítői eljárás keretében is rendezhetőek. Erre az eljárásra a 2002. évi LV. törvény rendelkezéseit kell alkalmazni. A támogatott közvetítői eljárást a területi gyermekvédelmi szakszolgálat közvetítője biztosítja, míg a gyermekvédelmi közvetítői eljárásban a mediátori feladatok a névjegyzékben szereplő mediátorok látják el. A közvetítői eljárás lefolytatására díjazás ellenében kerülhet sor, a támogatott közvetítői eljárásra azonban költségmentesség engedélyezhető.⁴⁰ A jogszabály 30/A. § (7) bekezdése azonban szankciós jelleggel előírja, hogy az a fél, aki a megállapodás megkötésének elmaradásáért felelős, köteles a mediátor díjának megfizetésére.⁴¹

A közvetítői eljárásra vonatkozó szabályokról szóló tájékoztatás után a jogszabály 30/B. § (2) bekezdés a) pontja alapján a felek szabadon döntenek arról, hogy a gyermekvédelmi közvetítői eljárás vagy a támogatott közvetítői eljárás lefolytatását kéri-e, és arról is, hogy melyik közvetítőt választják. A törvény 30/C. §-a alapján a gyámhatóság a felek kérelmére jóváhagyja a közvetítői eljárásban megkötött megállapodást.

Úgy vélem, hogy a mediáció a gyermekvédelem eszköztárát hasznos jogintézménnyel bővítheti, és célszerű lenne, ha nem kizárólag a szülői felügyelet rendezésével kapcsolatos ügyekben, hanem egyéb ügytípusokban is alkalmaznák (például a veszélyeztetett gyermekek ügyeiben, tankötelezettséggel összefüggő mulasztás esetén, tizennégy éven aluli gyermekkorú bűnelkövetők ügyeiben). Álláspontom szerint a nemzetközi sztenderdekkel és a mediáció filozófiájával nem egyeztethető össze a törvényi szabályozás azon része, amely alapján a felek kötelezhetőek a közvetítői eljárás kezdeményezésére és az sem, ha a feleket a részvétel elmaradása és a megállapodás megkötésének elmaradása miatt szankció sújtja, mert ez ellentétes az önkéntes részvétel elvével. Az alkalmazás nem nélkülözheti az apparátus megfelelő szakmai képzését, az intézményi feltételek megteremtését és a nemzetközi sztenderdeknek megfelelő gyakorlatok kialakítását. A polgári és gyermekvédelmi ügyekben alkalmazott mediáció tapasztalatairól készült átfogó kutatások nem ismertek és a téma kutathatóságát megnehezíti a mediáció zártkörösége és a mediátor titoktartási kötelezettsége.

⁴⁰ 2002. évi LV. törvény.

⁴¹ 2002. évi LV. törvény.

4.2. Az alternatív konfliktusrendezés tradicionális formái a roma közösségekben

A resztoratív igazságszolgáltatás tradicionális gyökerei több társadalomban azonosíthatóak, így a kanadai Navajo indiánoknál, az új-zélandi maori közösségekben és a dél-afrikai ubuntu hagyományban. A Magyarországon élő nemzetiségek közül a közösségen belüli konfliktusrendezés a tradicionális oláhigány közösségekben élő hagyomány. A kutatási eredmények szerint, a roma közösségek évente három-négy alkalommal tartottak úgynevezett „cigány törvényszéket”, amely egy nyilvános, konfliktusrendező informális eljárás volt. Szerepe volt benne a keresztény hitvilágnak, a konfliktusban érintett felek esküt tettek a kommunikáció megkezdése előtt. Az esküt hitelességét különböző tárgyak felhasználásával erősítették meg (fekete kendő, lánc, víz).

Modern fogalmaink szerint polgári jogi (családjogi) jogvitákban jártak el, kártérítés, adósság, lányszöktetés, hűtlen elhagyás ügyében és hasonló tárgyú büntetőügyekben. Az eljárás időigényes, alapelve az önkéntesség és a szóbeliség. Első lépésként kísérletet tettek az egyezségkötésre (divano, svato). Ha ez eredménytelennek bizonyult, úgy az öregek tanácsa két-három napon belül kris tartott, amelybe a konfliktusban érintett felek „tagot” küldtek.⁴²

Az eljárás esküvel kezdődött, formális, ünnepélyes keretek között és teret adott a hangos, érzelmileg telített kommunikációnak. A történekről bizonyítási eljárást folytattak le, ügyvédi képviselőre nem volt lehetőség. Maga a béketárgyalás adott keretet a bizonyítási eljárásnak, ahol a felek elmondása, a tanúk vallomása és az igazság bizonyosságául szolgáló eskütétel alapján döntöttek a felelősségről. Kiemelt jelentőséggel bírt az eskü, ellentmondásos, vitás helyzetekben tettek esküt feszület előtt, szenteltvíz mellett.

A szankció a megrovástól, az erkölcsi aggályok megfogalmazásától, a pénzbüntetéstől a közösségből való kizárásig terjedhetett, azonban ez utóbbi kivételes és a legsúlyosabb büncselekmények elkövetése esetén fordult elő. Az öregek tanácsa az íratlan szabályok, szokások alapján hozta meg a döntést. Aki ugyanabban az évben másodjára állt kris előtt, őt súlyosabb kártérítésre kötelezték. A bírák e béketárgyalás megtartásáért vatrai-ra jogosultak, amely pénzüsszeget az ítélet kihirdetése előtt fizettek meg a felek. A kris végén a konfliktusban érintettek békésen kezet fogtak. A büntetés kihirdetésével a közösségben helyreállt a harmónia.

A magyarországi romani kris célja elkerülni azt, hogy közhatalmi eljárás és romani kris folyjon ugyanabban az ügyben.⁴³ Ezzel szemben a *romániai Criss romani* az állami igazságszolgáltatás rendszerétől elkülönülten működő béketárgyalásos módszer, amely nem zárkózik el attól, hogy párhuzamosan folyjon a közhatalmi eljárással. A Criss romani jogszokás célja a közösségen belüli béke helyreállítása. A kommunikációt rituálék tarkítják, az eljárás nyilvános.⁴⁴

Álláspontom szerint az eljárás resztoratív jellegűnek tekinthető, mert célja a közösségen belüli béke helyreállítása. A konfliktuskezelő eljárást a roma közösségen belüli konfliktusok rendezésére alkalmazták. A nem roma származású férfiak tanúként vehettek részt az eljárásban.⁴⁵

⁴² SZEKERES 2012.; LOSS 2005.

⁴³ SZEKERES 2012.; LOSS 2005.

⁴⁴ SZEKERES 2012.; LOSS 2005.

⁴⁵ SZEKERES 2012.; LOSS 2005.

4.3. Az interkulturális mediáció tapasztalatai Magyarországon

A ROMED programban résztvevő öt magyar település közül az alábbiakban a Nyírbátorban és a Nagyecsedben megvalósult programot mutatom be.

A 13 000 lakost számláló *Nyírbátorban* háromezer főre tehető a roma lakosság aránya.⁴⁶ A roma lakosság alacsony képzettsége miatt magas a munkanélküli romák száma, a területi elkülönülés miatt a romák többsége az állami, míg a nem romák nagy hányada egy egyházi fenntartású magániskolában folytatja a tanulmányait.

A Közösségi Akciócsoport (KACS) az oktatási kérdések megtárgyalása érdekében találkozót szervezett, és bevonták az iskolák vezetőit, a város képviselőit a szegregáció, a szülőkkel való együttműködés és a gyermekek iskolai kimaradásáról szóló kérdések megtárgyalásába. A helyi önkormányzat második iskolabuszt indított a romák által lakott településrész és az iskola között, amely hozzájárult a romák oktatáshoz való hozzáférésehez. A helyi önkormányzat ösztöndíj programot indított általános iskolások és középiskolások számára a helyi cégek adományaiból, a programmal a szakiskolai végzettség megszerzését próbálják támogatni. A 2016/17-es tanévben indult program célkitűzése 50-100 diák támogatása volt, továbbá sportösztöndíj program is indult. A városban iskolai mediátorokat működtetnek, akiket a helyi közmunkások közül választottak ki. Az ő feladatuk a roma gyermekek szülei és az iskola közötti kommunikáció támogatása, a gyermekek iskolai jelenlétének figyelemmel kísérése. Az iskolai mediátorok rendszeres tájékoztatják az önkormányzatot, munkájuk megítélése kedvező.

A KACS a foglalkoztatás terén szintén összehozta a helyi cégek és intézmények képviselőit, felhívták a figyelmet az elérhető roma munkaerőre, míg a cégek ismertették a kiválasztási folyamatokat. A helyi gazdasági társaságok a konzultáció eredményeként ösztöndíjprogramot alapítottak a foglalkoztatási képesség növelése érdekében. Előrelépésnek tekinthető a helyi hulladékgyűjtés megszervezése, az illegális hulladéklerakó felszámolása. A KACS további célkitűzésként fogalmazta meg a fiatalkorúak droghasználatának, a hulladékgyűjtésnek és a gazdátlan ebek ügyének rendezését is.

A nyolctagú Közösségi Akciócsoport a projekt eredményének tekinti a kommunikáció fejlődését, miszerint a hátrányos helyzetű lakosok ma már jobban átlátják az állami adminisztratív rendszer működését, magabiztosabban meg tudják fogalmazni a véleményüket.

*Nagyecsed*en egy mediátor részt vett a ROMED1 mediátor képzésében. A projekt megvalósításában nehézséget okozott a Közösségi Akciócsoport tagjainak magas fluktuációja.⁴⁷ Mivel az akciócsoport tagjai a helyi önkormányzat foglalkoztatásába álltak közmunka keretében, szociálisan, gazdaságilag és politikailag függő helyzetben voltak a helyi önkormányzattól, amely nem tette lehetővé a mediátorok autonóm működését.

Létrejött azonban egy húsz-harminc fős önkéntes csoport és a projekt eredménye, hogy létrehozta a romák új formális és informális képviselői szerveit. Az egyének szintjén elért változás, hogy a roma lakosok megtapasztalták a jogaik és állampolgárságuk gyakorlásának mikéntjét, elsajátították a formális és informális gyakorlatokat, saját érdekeiket képviselői érdekében.

⁴⁶ *Esettanulmány Nyírbátor 2016.*

⁴⁷ *Esettanulmány Nagyecsed 2016.*

Sikeresen jártak el a helyi hulladékgyűjtéssel foglalkozó céggel szemben, amely eltörölte a korábban jogtalanul kivetett díjakat.

A közös munka révén fókuszba került a romungró közösség, amely a helyi oláhigány közösséghez képest kedvezőtlenebb helyzetben van a rossz gazdasági körülmények és lakáshelyzet miatt. A program hatására fejlődött a romungró közösség érdekérvényesítő képessége, egy civil szervezetet is regisztráltak. A helyi önkormányzat partnerként tekint a helyi roma szervezetre, a mediáció hidat képezett a közösségek között fejlesztést igényel azonban, hogy az elvégzett munka anyagi elismerésére is sor kerüljön.

Jó resztoratív gyakorlatnak tekinthető a 2000-ben a Tiszavasvári Rendőrkapitányság által szervezett lovasfogathajtási engedély megszerzésére indított tanfolyam, amelyen a korábban szabálysértési szankciókkal sújtott romák is részt vettek, így kerülve el a jövőbeni szankcionálásukat.⁴⁸

ZÁRÓ GONDOLATOK

A resztoratív igazságszolgáltatás módszerének alkalmazása mind a társadalom, mind az állam számára előnyös. A konfliktusrendezés kultúrájának változása révén a hatóságokra és a bíróságokra érkező ügyek száma csökkenthető, a felek elkerülhetik a bizonyos esetekben hosszadalmas, költség eljárásokat. A jövőben fontos lenne megteremteni a mediátorok alkalmazásának jogi kereteit a közigazgatásban, a települési önkormányzatokra vonatkozó jogi szabályozásban, mert ez a fenti tapasztalatok szerint *a hátrányos helyzetű csoportok joghoz való hozzáféréseinek biztosítását helyi szinten hatékonyan támogatná.*

A megbékélés, a konfliktusfeloldás módszerének elterjedéséhez a társadalomban a jog eszközei önmagukban nem elégségesek. Szükséges a lakosság megfelelő tájékoztatása, az ügyfelek fogékonyra tétele a meggyezésre és a médiának ebben kiemelt szerepe van.⁴⁹ A kutatási eredmények szerint a politikai hatalom szándéka nélkül nem lehetséges változtatni azon, hogy a média a morális pánik ébresztésének eszköze legyen és bizonyos társadalmi csoportokat megbélyegezzon.⁵⁰ A társadalompolitika eszköze lehet a kampány, az új jogintézmények népszerűsítése.⁵¹ Sajnos erre csupán néhány hazai példát is találunk: az *Értsd meg!* kampány iskolai konfliktusok rendezésének módszereit népszerűsíti Somogy megyében,⁵² míg a *Tudtad-e* civil kampány az állampolgári jogok tudatosítása keretében a mediációt is népszerűsíti.⁵³ A nemzetközi szervezetek közül ki kell emelni a European Forum for Restorative Justice kampányát, amely az Alternative projekt keretében az interkulturális konfliktusok feloldási eszközeit népszerűsítette.⁵⁴

⁴⁸ KÁLLAI 2008.

⁴⁹ KEREZSI 2012.

⁵⁰ *Building social support for restorative justice projekt 2017.*

⁵¹ Hasonló példa erre a romániai polgári perekben alkalmazott mediációt népszerűsítő kampány, amelyben a lakosságot nyílt előadásokon és joghallgatók által tartott szemináriumokon tájékoztatták a jogintézményről. <http://jogaszvilag.hu/rovatok/vilagjogasz/kiserletek-a-mediacio-felviragoztatasa-romaniaban>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

⁵² <http://www.aldozatsegito.hu/index.php/projektrol/projekt-bemutata/ertsd-meg-kampany>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

⁵³ <http://tudtade.blog.hu/>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

⁵⁴ <http://www.alternativeproject.eu/publications/media/>.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÉKY ÁGNES ENIKŐ (2013): A gyermekek szerepe a családi jog mediációban, különös figyelemmel az ítélőképesség kérdésére. *Jogelméleti Szemle* 13. évf. 1. sz. 15–30.

BERNÁT ANIKÓ (2014): Leszakadóban: A romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Budapest, TÁRKI. 250–263.

FELLEGI BORBÁLA (2009): *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó

GÖNCZÖL KATALIN (2010): Kriminálpolitika és bűnözéskontroll Magyarországon: reformok 2002–2009. *Kriminológiai Tanulmányok* 47. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 72–86.

GYÖKÖS MELINDA – KLOPPER JUDIT – LÁNYI KRISZTINA (2010): *A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárásban*. Konferenciakötet. Budapest, Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium

HAVAS GÁBOR – KEMÉNY ISTVÁN – LISKÓ ILONA (2000): *Cigány gyerekek az általános iskolákban*. Kutatási zárótanulmány. Budapest, Oktatáskutató Intézet

HUDSON, B. (1998): *Restorative justice: the challenge of sexual and racial violence*. *Journal of Law and Society*. 1998. 25/2.. 237–256.

KEREZSI KLÁRA (2006a): *Konfrontáció és kiegyezés. A helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában*. Akadémiai nagydoktori értekezés. Budapest

KEREZSI KLÁRA (2006b): A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. *Büntetőjogi Kodifikáció* 6. évf. 2. sz. 3–20.

LIÉGEOIS, JEAN-PIERRE (2012): *Developments in mediation – current challenges and the role of ROMED*. Strasbourg, European Council

LŐRINCZ VERONIKA – LOSS SÁNDOR (2002): Romani Kris a dél-békési oláh cigányoknál. *Beszélő* 7. évf. 9–10. sz. 146–152. <http://beszelo.c3.hu/02/0910/17loss.htm>

MAXWELL, G. – MORRIS, A. – HAYES, H. (2006): Conferencing and restorative justice. In SULLIVAN, DENNIS – THIFFT, LARRY (eds.): *Handbook of Restorative Justice. A Global Perspective*. London – New York, Routledge. 92.

MAYER, CLAUDE-HELENE (2017): *Methodological challenges in intercultural mediation*. Előadás, Berlin, European Forum for Restorative Justice, 2017. június 2.

MOLDOVA ZSÓFIA (2015): *Szabálysértésipar*. Budapest, Magyar Helsinki Bizottság

OROSZ ÉVA – KOLLÁNYI ZSÓFIA (2016): Egészségi állapot, egészség-egyenlőtlenségek nemzetközi összehasonlításban. KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi R riport 2016*. Budapest, TÁRKI

PAPP ANDRÁS LÁSZLÓ – SIMONOVITS BORI (2006): Ahogy a lakosság, és ahogy a rendőr látja. Az igazoltatási gyakorlat tapasztalatai. *Fundamentum* 10. évf. 2. sz. 125–135.

RADULY ZSUZSA (2013): A dél-afrikai átmenet igazságszolgáltatása. *Themis* 1. sz. 231.

SPÉDER ZSOLT (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó

STUART, B. – PRANIS, K. (2006): Peacemaking circles Reflections on principal features and primary outcomes. In SULLIVAN, DENNIS – THIFFT, LARRY (eds.): *Handbook of Restorative Justice. A Global Perspective*. London – New York, Routledge. 121.

SZEKERES DIÁNA (2012): Romani kris és a roma kultúra tradicionális konfliktusmegoldása. In JUNGSI ESZTER (szerk.): *Büntetőjogi Tanulmányok XIII*. Veszprém. 159–180.

SZÉKELYI MÁRIA – ÖRKÉNY ANTAL – CSEPELI GYÖRGY (2001): Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle* 3. sz. 19–46.

VAN NESS, DANIEL W. (2002): The shape of things to come: a framework for thinking about a restorative justice system. In WEITEKAMP, ELMAR G. M. – KERNER, HANS-JÜRGEN (eds): *Restorative justice*. Willan Publishing. 1–17.

VERREPT et al. (2016): *Thematic Report of the Group of Experts on Roma Health Mediators*. Kutatási jelentés. Strasbourg

WALKLATE, SANDRA (2006): Changing boundaries of the victim in restorative justice. So who is the victim now? In: *Sullivan, Dennis – Tifft, Larry: Handbook of Restorative Justice. A Global Perspective*. London – New York, Routledge. 273–285.

ZÓDI ZSOLT (2015): Párhuzamos társadalmak – párhuzamos jogrendszerek. *Élet és Irodalom* 59. évf. 43. sz. 8.

Internetes források

Building social support for restorative justice projekt. <http://www.euforumrj.org/projects/previous-projects/building-social-support-for-restorative-justice/>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 12.

Code of Ethics of Mediators. <http://www.coe-romed.org/sites/default/files/code%20ethicEN.pdf>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 12.

Kísérletek a mediáció felvirágoztatására Romániában. <http://jogaszvilag.hu/rovatok/vilagjogasz/kiserletek-a-mediacio-felviragoztatatasara-romaniaban>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

Értsd meg! kampány. Nem vagy egyedül. <http://www.aldozatsegito.hu/index.php/projektrol/projekt-bemutatasa/ertsd-meg-kampany>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.

Tudtad-e. Blog <http://tudtade.blog.hu/>. Hozzáférés dátuma: 2017. október 10.